

Záhada karlštejnského štíra

Miroslav Bobek | 31. 5. 2021 | Vesmír 100, 362, 2021/6

Rodinný výlet na Karlštejn mi připomněl dávnou záhadu, která s tímto hradem bezprostředně souvisí. Nejprve jsem se pokusem o její vyřešení bavil sám, poté i se dvěma kolegy ze Zoo Praha – Dr. Ivanem Rehákem a Dr. Jaroslavem Šimkem.

Jezuita Bohuslav Balbín (1621–1688) ve svém spise *Miscellanea historica regni Bohemiae* v souvislosti s Karlštejnem napsal: „Vzácné a doposud nedostatečně

AKTUÁLNÍ ČÍSLO:

2023/2

TÉMA MĚSÍCE:

Propojený svět

obsah aktuálního čísla →

NANOTECHNOLOGIE, RIZIKO A ETIKA
NETRADIČNÍ INTERAKTIVNÍ DOTAZNIK

prozkoumané je to, co mi nedávno vyprávěl důstojný otec Jan Tanner z našeho Tovaryšstva, očitý svědek, důvěryhodný a nadmíru výjimečný muž. Ve věžích karlstejnského hradu ve velkém počtu hnázdí poštolky. Pro sebe a své potomky přinášejí ke svým hnázdům ze sousedních skal a jeskyní jakýsi velký druh hmyzu, který na jiném místě nikdo nikdy neviděl (venkováné ho zcela mylně označují česky slovem štír, což ale znamená totéž co *Scorpio*). Hlavu má lysou a podobnou želvímu krunýři, zbytek těla je obdélný, bez skořápky nebo ulity. Celé tělo tohoto hmyzu nebo živočicha je zbarveno do žluta. Má čtyři nohy, ocas, který se ale nepodobá želvímu, nýbrž je tlustý, obrovský a škaredý, na šířku měřící dobré tři palce. Celé tělo se svou délkou od hlavy až po konec ocasu vyrovnává nebo i překonává půl pražského lokte. Přál bych si vidět ty, kteří tomu rozumí, aby se určilo něco jistého o původu tohoto hmyzu. Mně osobně se nikdy nepodařilo spatřit takový cizí a jakoby želví druh bez krunýře.“¹⁾

Opravdu podivný tvor! O co mohlo jít?

Podle spisovatele Otomara Dvořáka i přírodovědce a filosofa prof. Stanislava Komárka – mimo jiné editora zmíněného vydání *Miscellaneí* – šlo s největší pravděpodobností o listonoha letního. To je pozoruhodný a velmi starobylý korýš, který se vzácně vyskytuje v loužích na polích anebo ve vodou zaplavených vyjetých kolejích. Toto určení živočicha popisovaného Balbínem však nelze přjmout bez pochybností.

Podívejme se nejprve na zkrácenou verzi moderního popisu listonoha: „Listonozi jsou nápadně velcí a robustní lumenonožci. Dosahují délky přes 50 mm, spolu se štěty pak i více než 100 mm. Jejich typickým znakem je oválný krunýř chránící shora hřebtní stranu hlavy a hrudi. Krunýř je pevně spojen s hlavou. Válcovité tělo se skládá z 25–52 prstencovitých článků, z nichž většina nese listovité končetiny. Zadeček je tvořen spirálními tělními kroužky a je ukončen dlouhými štěty.“²⁾

I když přihlédneme k tomu, že Balbín zapisoval něco, co mu vyprávěl někdo jiný, třeba i jako svou vzpomínu, je otázka, jestli to postačuje k vysvětlení rozdílů mezi vzhledem listonoha a popsaným tvorem. Balbínovy zmínky o lysé, želvímu krunýři podobné hlavě a o žlutavém zbarvení by snad ještě odpovídaly. Čtyři nohy ovšem listonoh nemá, stejně jako „tlustý, obrovský a škaredý“ ocas.

Problematická je rovněž Balbínova informace o velikosti zvířete. Pražský loket, jehož železný etalon lze dodnes vidět na radnicích několika našich měst, měl téměř 60 cm.

S půolloktem je tak Bohuslav Balbín na trojnásobku velikosti největších jedinců listonoha letního.

Neobvyklý čelní pohled na krtonožku obecnou (*Gryllotalpa gryllotalpa*), rovnokřídly hmyz vzdáleně příbuzný cvrčkům, přizpůsobený životu pod zemí. O krtonožce neboli štíru krtonohém psal ve Vesmíru již jeho redaktor, středoškolský profesor Čeněk Kotal (Vesmír 2, 152, 1873/12), později E. Musil-Daňkovský (Vesmír 13, 246, 1884/21).

Snímek H. Zell, CC BY-SA 3.0

Konečně někomu může připadnout zvláštní, že by listonohy lovily z louží zrovna poštoly. To ale nevylučuje ornitolog prof. Karel Šťastný (Živa 105, XXVII, 2019/1). Poštoly se dokážou velice rychle přizpůsobit, a pokud měly v blízkosti svých hnízd vysychající louže se spoustou listonohů, proč by toho nevyužily. Ano, listonoh letní je dnes vzácnost, avšak nemuselo tomu tak být vždycky, a už vůbec ne trvale. Pro ilustraci si mohu vypomoci zprávou z mnohem pozdější doby. Roku 1876 Edvard Hoffmeister psal, že u Kolína „nachytal těchto korýšů mnoho set kusů“ a že část jich nabízí do přírodopisných kabinetů pražských škol (Vesmír 5, 215, 1876/18).

Takže ano, Balbínově zprávě o tajemném karlštejnském „štírovi“ do značné míry odpovídá „trilobit českých kaluží“ listonoh letní. Můžeme se však ptát, zda s touto Balbínovou zprávou ještě lépe nekoresponduje nějaký jiný živočich.

A skutečně, nabízí se i druhé řešení celé záhadu. V rámci naší debaty s ním přišel kolega Dr. Ivan Rehák a rovnou říkám, že ho považuji za mnohem pravděpodobnější. Figuruje v něm krtonožka obecná.

Zhruba 5 cm dlouhý samec krtonožky obecné (*Gryllotalpa gryllotalpa*).

Snímek Didier Descouens, CC BY-SA 4.0

Asi ji není třeba zvlášť představovat, ale přesto: Krtonožka obecná je druh rovnokřídlého hmyzu přizpůsobený životu pod zemí. Dospělec může měřit 5–6 cm. Zbarvení je hnědé, na hlavě a štítu až černé. Přední končetiny jsou přizpůsobené k hrabání, další 2 páry jsou normální, kráčivé. Přední křídla přeměněná v krovky dosahují přibližně do poloviny velkého a zavalitého zadečku, zadní blanitá křídla jsou výrazně delší a zpod krytek vyčnívají. Tykadla jsou relativně krátká.

Míra podobnosti s tvorem z *Miscellaneí* je opravdu značná. Máme tady jak hlavu – ve skutečnosti i hrud’ – podobnou želvímu krunýři, tak „obdélný“, ničím nekrytý zbytek těla. Sedí rovněž „tlustý, obrovský a škaredý“ ocas. Ale co mě doslova nadchlo, je shoda „čtyř nohou“ s Balbínovým popisem – v „lopatky“ přeměněný první pár nohou opravdu nemusí nezasvěcený pozorovatel za nohy považovat.

Jistě, není tu soulad ve velikosti a zbarvení. Krtonožka je oproti popisu asi pětinová. Připomněl bych však již zmíněnou skutečnost, že Balbín nejspíš zapisoval cizí pozorování až s odstupem. A pokud jde o zbarvení, zespodu je krtonožka žlutohnědá, přičemž v pařátech poštolky mohla být vidět i z této strany.

A když už jsme u poštorek, které měly lovit živočicha popisovaného Balbínem, k nim dr. Rehák pojmenovává: „Krtonožka mi lépe hraje i s potravní biologií poštorek. Nepochybují, že pro poštorku je to skvělé sousto. A protože se krtonožky mohou občas místně vyskytovat i ve značném množství, mohou se na ně poštorky při takové příležitosti výrazně zaměřit.“ S tím nezbývá než plně souhlasit.

A konečně ještě jeden postřeh, na jehož stopu mě přivedl pro změnu Dr. Jaroslav Šimek. V 19. století byla krtonožka běžně označována jako „štír krtonohý“, případně „štír zemní“. Toto pojmenování najdeme např. v nepodepsaném článečku o krtonožce z roku 1873 (Vesmír 2, 171, 1873/13; ve stejném čísle je i obrázek krtonožky), v Hornofově *Přírodopisu všech tří říší*, vydaném r. 1876, anebo v Janského *Malém živočichopisu* z roku 1893. Že je krtonožka lidově označována jako štír, dokonce výslovňě zmiňuje i Národní politika z 19. července 1942. V této souvislosti si připomeňme, co napsal Bohuslav Balbín o podivném hmyzu, který se stával kořistí karlstejnských poštorek: „venkováno ho zcela mylně označují česky slovem štír, což ale znamená totéž co *Scorpio*“. Jenomže on to možná omyl ani být nemusel, jen Balbín neznal termíny používané venkovany... Myslím, že lepší zjištění na podporu domněnky, že v okolí Karlstejna šlo o krtonožky, jsem si nemohl přát.

O čem psal Bohuslav Balbín doopravdy, se s nezlovnou jistotou asi již nikdy nedovíme. Nemohu proto tuto drobnou záhadu prohlásit za vyřešenou, ale přece jen bych si troufal tvrdit, že správným řešením bude nejspíš právě krtonožka obecná.

Listonoh jarní (*Lepidurus apus*) patří k našim hojnějším zástupcům velkých lumenonožců. První zaznamenané nálezy z Čech pocházejí z padesátých až sedmdesátých let předminulého století. Antonín Frič a František Nekut se o něm v té době zmíňují v Živě i ve Vesmíru (např. Vesmír 2, 41, 1873/3 a 5, 179, 1876/15).

Christian Fischer, CC BY-SA 3.0

Poznámky

- 1) Citováno z komentovaného českého vydání: Balbín B.: Rozmanitosti z historie Království českého, Academia, Praha 2015.
- 2) Merta L. et al.: Atlas rozšíření velkých lumenonožců České republiky, AOPK ČR, Praha 2016.

Ke stažení

[článek ve formátu pdf \[414,91 kB\]](#)

OBORY A KLÍČOVÁ SLOVA: Historie, Zoologie

RUBRIKA: Hlavní články

O autorovi

Miroslav Bobek

články autora

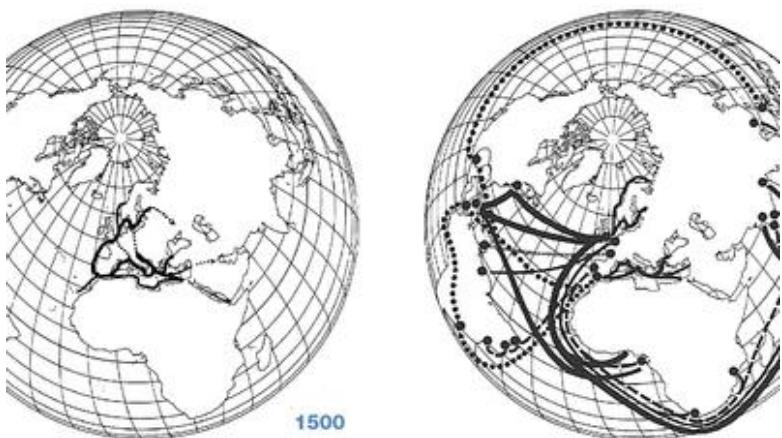
DOPORUČUJEME

S rozumem v koncích?

Přemysl Mácha, Michal Pavlásek | 6. 2. 2023

Podle amerického sociobiologa Edwarda O. Wilsona „skutečný problém lidstva tkví v tom, že máme paleolitické emoce, středověké instituce a božské...

Nepůvodní rostliny a dědictví evropského kolonialismu

Petr Pyšek, Jan Pergl | 6. 2. 2023

Kolonialismus je nejčastěji spojován s dobýváním nových území, drancováním přírodních zdrojů či zavlékáním nemocí. Patří k němu ale také masové...

Rébusy z pravěku

Martin Oliva | 6. 2. 2023

Byl čtvrtok 16. července 1987, když se pod radlicí těžkého buldozera v čerstvé ornici objevil shluk kostí. Stalo se na místě, které je jen několik...

Předplatným pomůžete zajistit budoucnost Vesmíru

Tištěná i elektronická
verze časopisu

Digitální archiv
od roku 1994

Speciální nabídka
pro školy a studenty

Objednat předplatné

SLEDUJTE NÁS NA SOCIÁLNÍCH SÍTÍCH

Kontakty

Pro inzerenty

Předplatné - Česko

Redakce

Pro autory

Předplatné - Slovensko

ISSN 1214-4029, © VESMÍR, spol. s r. o.

Nastavení cookies

grafika: AnFas, spol. s r. o., realizace: WebActive, s. r. o.,
s finanční podporou Nadačního fondu Avast

